

- В. В. Аванесян [и др.]. — М. : Эксмо, 2005. — 688 с.
4. Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание третье, переработанное и дополненное / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М. : ПРОСПЕКТ, 1998. — 632 с.
5. Гражданское право России. Часть первая : Учебник / Под ред. З. И. Цыбуленко. — М. : Юрист, 1998. — 464 с.
6. Российская юридическая энциклопедия [Текст] / Т. Е. Абова, С. А. Авакьян, Г. Д. Агамов; гл. ред. А. Я. Сухарев. — М. : ИНФРА-М, 1999. — 1110 с.
7. Гражданское право : В 2 т. Том I [Учебник] / Отв. ред. Е. А. Суханов. — М. : Издательство БЕК. — 1998. — 820 с.
8. Мейер Д. И. Русское гражданское право / Мейер Д. И. — В 2-х ч. Ч. 1. — М. : Статут, 1997. — 290 с.
9. Лопатин В. В., Лопатина Л. Е. Иллюстрированный словарь современного русского языка. — М. : Эксмо, 2007. — 928 с.
10. Панов М. В. Труды по общему языкознанию и русскому языку / Под ред. Е. А. Земской, С. М. Кузьминой. — М. : Языки славянской культуры, 2007. — Том 2. — 848 с.
11. Теорія держави і права. Академічний курс [Текст] : Підручник / О. В. Зайчук [та ін.] ; відп. ред. О. В. Зайчук. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 685 с.
12. Кулик М. Й. Процесуальний порядок і тактика ексгумації трупа у кримінальному судочинстві України (за матеріалами МВС України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Й. Кулик. ; Держ. податк. служба України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. — Ірпінь, 2011. — 199 с.

УДК 321.31

Греченко С. Ю., ад'юнкт кафедри
оперативно-розшукової діяльності НАВС

Історико-правовий аналіз використання негласних дій в оперативно розшуковій діяльності

У статті порушено актуальну тему «Розвиток оперативно-розшукової діяльності з використанням негласних дій. Історико-правовий аналіз», розглянуті різні історичні етапи її розвитку на території України.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, негласні таємні дії, агенти, таємна інформація.

В статье затронута актуальная тема «Развитие оперативно-розыскной деятельности с использованием негласных действий. Историко-правовой анализ», рассмотрены различные исторические этапы ее развития на территории Украины.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, негласные тайные действия, агенты, секретная информация.

The article raised the current topic "Development of operational and investigative activities with the use of covert action. Historical and legal analysis", considered the various historical stages of its development in Ukraine.

Key words: operational-search activity, the unspoken secret of action, agents, secret information.

Актуальність теми. Оперативно-розшукова діяльність, яка раніше мала назви „негласна робота”, „розшукова діяльність”, „таємний розшук”, протягом кількох століть використовувалась у політиці, економіці, дипломатії та інших галузях людської життєдіяльності. Найбільшого розвитку така робота набула в правоохоронних структурах, які використовують оперативно-розшукові заходи конспіративно і таємно для

боротьби із злочинністю. Сьогодні здійснення таких заходів регулюється Кримінальним процесуальним кодексом України главою 21 статті 246-275, Законом України „Про оперативно-розшукову діяльність, у якому зазначені завдання, поняття та підстави здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами правоохоронних органів, їх права і обов'язки, гарантії законності, строки ведення і закриття оперативних справ та інше [2].

Особливістю закону є те, що він надає право оперативним працівникам мати гласних і негласних штатних і позаштатних працівників, залучати до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності осіб, які добровільно (безкоштовно або за винагороду) можуть повідомляти конфіденційну інформацію про злочини, що готуються або вже вчинені [1, ст. 8].

Виклад основного матеріалу. Історичний досвід вітчизняної практики боротьби із злочинністю свідчить, що необхідність здійснення негласних (таємних) заходів із використанням негласних співробітників, обґрунтовується тим, що злочинці, боячись відповідальності за свої дії, ретельно готуються до вчинення злочинів, планують і передбачають різні варіанти дій правоохоронних органів, маскують сліди злочинів. Використання з використанням негласного співробітництва оперативними працівниками, спрямовані на розкриття злочинів проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності людини, господарських, військових злочинів або таких, що становлять небезпеку для держави, управління та інших злочинів, які визначені Кримінальним кодексом України як суспільно небезпечні діяння [2].

Таємні і замасковані дії в оперативно-розшуковій діяльності використовувалися ще з давніх часів. Розшукова діяльність в древньокіївській державі проводилася в усіх випадках князівською владою, коли мало місце посягання на майно, життя, здоров'я князя або його оточення, громадську безпеку на його території, при встановленні місцезнаходження біглих рабів, захисту торгових шляхів.

У часи Київській Русі мала місце і приватна розшукова діяльність. Так, вбивство князя Ігоря, сина князя Олега Святославовича розслідується за дорученням князя Ізяслава приватними особами Дулебом і Іваницею, які під виглядом мандрівників зупинилися в тому монастирі, де був вбитий князь Ігор. Дулеб та Іваниця обережно розпитували монахів про те, що сталося, встановлювали з ними добрі дружні стосунки, не розкриваючи своїх істинних намірів. Під час таких контактів Дулебу вдалося встановити, як тепер говорили б оперативні працівники, довірчі відносини з дівчиною на ім'я Ойка, яка розповіла мандрівнику про те, що князь Ігор захистив її від насильників, які потім йому помоталися. Вбивці після отримання такої інформації були встановлені і затримані князівськими дружинниками.

Питаннями збору інформації, її вивчення і прийняття відповідних рішень серйозно займався київський князь Святослав, син князя Ігоря (пом. 972 р.). Людина безумовно хоробра, досвідчена у військових і дипломатичних справах, він тим паче своє знамените «Іду на ви» проголошував тільки після того, як збирав повну інформацію про суверенів-князів чи про військові приготування своїх сусідів хазар.

Київські князі через лазутчиків, біженців, купців, розвідувальні і сторожові дозори контролювали степові племена, їх пересування, взаємовідносин між ними, зокрема, печенізькі і половецькі орди, з якими постійно велися військові сутички. Історія свідчить, що Київська Русь добре орієнтувалася в навколишньому світі, в хитро-сплетіннях європейської і східної політики, вміло вибираючи час для своїх військових

і дипломатичних заходів і забезпечуючи їх інформаційно.

З часів Київської Русі, включно до кінця XVII ст., спеціального поліцейського апарату взагалі не було. Для всього цього періоду характерно покладання таких обов'язків або на органи загального управління, або на військові формування - від княжої дружини до військових посадових осіб більш пізнього часу (старшину, полковника, гетьмана).

Органи поліцейського управління, як органи державного примусу, сформувались в самостійну структуру пізніше, ніж виникла держава.

Першим нормативним актом, яким створювались поліцейські органи в Росії, були «Пункти, данніє С-Петербурзькому Генерал-Полицмейстеру» від 25 травня 1718 р. Петро I на західний зразок надавав поліції досить широкі повноваження. Цей документ на Україну впливу не мав, оскільки в цей час українські землі ще зберігали, хоч і обмежену, юридичну автономність. Але підвалини, закладені ним в організацію поліції, були використані в Статуті благочиння 1782 р., який вносив ряд змін в поліцейські структури в містах, де створювались управи благочиння. В губернських містах вони очолювались поліцмейстерами, в інших містах - городовими. Передбачалась ціла ієрархія поліцейських чинів: рядові поліцейські-будочники, квартальні наглядачі, пристави, ратман. Ця система існувала аж до реформи 60-х рр. XIX ст. і була поширена й на Україну.

На територію України, яка в XVII ст. ввійшла до складу імперії, поширюється законодавство Росії. У вересні 1695 р. був виданий царський указ, який дозволяв воєводам отримувати інформацію про злодіїв і розбійників всіма можливими засобами для їх своєчасного виявлення з метою попередження і розкриття злочинів. Цей нормативний акт прямо регламентував розшукову діяльність, яка з цього часу удосконалюється швидкими темпами, набуває ознак професіоналізму і самостійної функції державної влади.

В 1697 році в Москві створюється Преображенський приказ, відомство, яке стало спеціалізованим державним органом, що забезпечував організацію розшукової діяльності по злочинам, направленим проти царя, вищих посадових осіб царського правління, державних основ. Справи, по яким Преображенський приказ вів розшук і слідство, носили переважно політичний характер, але він займався і кримінальними справами.

Преображенський приказ широко використовував досвід опричини Івана Грозного і Розбійного приказу, який був створений ще в 1539 році саме для боротьби з кримінальними злочинами, але займався і політичними справами.

Преображенський приказ займався інформаційно-розшуковою діяльністю, використовуючи як тайних інформаторів, так і офіційних чиновників, спеціальністю яких була суто розшукова діяльність [4, с. 12-21].

У кінці XVIII - на початку XIX ст. в Російській імперії, до складу якої входила і Україна, абсолютна влада самодержавства стає необмеженою, у 1802 році створюється Міністерство внутрішніх справ.

Поліція, що діяла на території України, була невід'ємною частиною поліцейського апарату царської Росії. Вона керувалась її законами і виконувала, перш за все, функції по забезпеченню впровадження імперської внутрішньої політики.

В той же час не було ніяких спеціальних інструкцій по організації і проведенню поліцією оперативно-розшукових заходів з використанням негласного співробітництва. Яким чином розкривались кримінальні злочини - це було суто професійною справою

поліції. Поліція використовувала і підкуп, і послуги представників кримінального світу, прощаючи їм їх окремі злочини, і особистий розшук досвідчених поліцейських. Конспіративні розшукові заходи поліції поєднувались з легальними охоронними і профілактичними діями. У зв'язку з тим, що злочинці набували різної кримінальної спеціалізації (конокради, «домушники», шахраї, кишенькові злодії), поліцейські службовці також спеціалізувались по розкриттю окремих видів злочинів.

В середині XIX ст. формується професійна та рецидивна злочинність, з розвитком залізничних, річкових та морських транспортних мереж з'являються злочинці-гастролери. Для розкриття таких злочинів і розшуку злочинців поліція вимушена була покладатись на таємних агентів, для яких розшукова робота ставала професією і, як правило, такими секретними інформаторами поліції ставали окремі злочинці.

14 червня 1880 р. при міській поліції Києва була створена розшукова частина поліції, спеціально призначена для попередження, розкриття кримінальних злочинів і розшуку злочинців.

Організацію і діяльність розшукової частини регламентувала «Інструкція чинам Київської сисної поліції», якою приписувалось чинам розшукової поліції «... завжди діяти цілком таємно і надто обачливо, ...все знати, все бачити і водночас намагатися не бути ніким поміченим, зберігати довірену їм службу таємницю і нікому із сторонніх осіб не розповідати про цілі і плани своїх службових дій і взагалі в розмовах з будь-ким бути надто стриманим і тактовним». При виконанні своїх службових обов'язків вони повинні бути «холоднокровними, терплячими і ввічливими і ні в якому разі не дозволяти собі ображати причетних до справи осіб словами або діями».

Зростання кримінальної злочинності викликало необхідність посилення розшукової служби, в зв'язку з чим, згідно з Законом від 6 липня 1908 р. в усіх губернських і ряді інших міст були організовані розшукові (сисні) відділення чотирьох розрядів. Штати розшукових відділень залежали від розряду і складали від 8 до 20 чоловік.

На виконання зазначеного вище Закону в 1910 р. була затверджена Інструкція чинам розшукових відділень відносно здійснення агентурного і зовнішнього спостереження. Керував роботою розшукових відділень Департамент поліції, який входив до складу Міністерства внутрішніх справ. Циркуляром від 18 листопада 1911 р. чинам розшукових відділень було наказано займатись «тільки уголовним розыском», але їх робота часто перехрещувалась з політичним розшуком.

Лютнева революція 1917 року призвела до розвалу і розгрому царського поліцейського апарату на Україні. Повсюди проходили розгони і роззброєння поліції та арешти поліцейських. 11 березня було скасовано Департамент поліції. Замість поліції революційною владою стали створюватись підрозділи пролетарської міліції, Червоної і Чорної гвардії, інші правоохоронні органи. До охоронно-розшукової діяльності залучались неосвічені особи, часто з низькими моральними якостями, зовсім не знайомі з юриспруденцією, які керувалися перш за все класовим почуттям та особистими інтересами. Це створило умови для грубого поправання прав людини, свавілля влади, поширення хаосу, анархії і безладдя.

Перший Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив 12 грудня 1917 р. у Харкові Радянську владу і створив Українську Радянську Республіку. В зв'язку з цим на початку 1919 р. у складі Ради Народних Комісарів Української Радянської Республіки було організовано Народний Комісаріат внутрішніх справ. Декретом Ради Народних Комісарів України від 9 лютого 1919 р. було створено робітничо-селянську міліцію.

16 квітня 1919 року Рада народних Комісарів України прийняла декрет «Про організацію карного розшуку», а 11 травня 1919 року Народний Комісаріат Юстиції на виконання вказаного декрету затвердив Положення про органи карного розшуку і судово-карної міліції. Цим нормативним актом визначались завдання, структура, штати, компетенція карного розшуку та судово-карної міліції і порядок їх організації на території республіки. В штати карного розшуку вводились посади інспекторів розшуку і їх помічників, реєстраторів, вожатих собак-шукачів, агентів розшуку. В центральному апараті відкривались курси з підготовки агентів розшуку, перед якими ставилось завдання: «щоб особи, які прослухали курс, повністю були підготовлені до майбутньої їх діяльності».

На агентів карного розшуку покладалось обов'язки «вести неослабний нагляд за злочинним елементом і попереджувати скоєння злочинів, а також проводити розшук як осіб, підозрюваних у скоєнні злочину, так і предметів і слідів, які можуть послужити розкриттю злочину». Агенти карного розшуку повинні були проживати у своєму районі і знати, за можливості, весь його злочинний світ. При цьому вони мали право користуватися послугами філерів, тобто осіб, які не перебували на службі, але давали «вказівки для розкриття злочину, розшуку вкраденого та затримання злочинців за визначену плату» на що завідувачому секції карного розшуку відпускались таємні суми [4,с.24-31].

Слово «філер» від французького «filer» - вистежувати. У роботі В.Б. Жилинського філер характеризується як людина «часто-густо майже безграмотний, насилу вміє писати, але фізично міцний і витривалий, готовий зазнати і холоднечу і голод, аби тільки не втратити взятого ним під спостереження»[3]

Назване Положення було першим нормативним актом радянських часів, який юридично закріпив право карного розшуку мати таємну агентуру.

Для розшуку злочинців широко практикувалися проведення облав, при яких проводилось затримання осіб, які ховалися від слідства, дезертирів та інших злочинних елементів, вилучалися речі і заборонені для продажу. Агенти розшуку за прикметами розпізнавали злочинців, викрадені речі та предмети, оголошені в розшук. Активно використовувались допомога в містах і сільських виконавців в збиранні інформації та в спостереженні за окремими особами чи будинками.

У 20-х – 30-х роках було проведено реорганізацію апарату міліції. В результаті ліквідувалися зайві ланки міліції, що дозволило скоротити допоміжний персонал, заощадити кошти. 28 березня 1927 р. ВЦВК та РНК затвердили нове Положення про НКВС, в якому особливу увагу було звернуто на «зональне адміністрування і встановлення охорони революційного порядку та громадської безпеки».

25 травня 1931 р. РНК СРСР затвердив Положення про робітничо-селянську міліцію. Згідно з цим документом, органи міліції були повинні здійснювати нагляд за дотриманням законів і постанов органів влади, проводити боротьбу зі злочинністю, розслідувати кримінальні справи, охороняти державне і громадське майно, а також забезпечувати особисту безпеку громадян. Міліції дозволялось проводити оперативно-розшукову діяльність.

В березні 1937 р. в Головному управлінні міліції СРСР і УРСР був утворений відділ по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності з правом оперативно-розшукової діяльності.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від лютого 1941 р. НКВС СРСР був поділений на два наркомати: Наркомат внутрішніх справ і Наркомат державної безпеки, але

вже 20 липня 1941 р. ці наркомати були знову об'єднані в один - НКВС.

Загалом, у перші роки існування СРСР діяльність міліції по проведенню негласної роботи регламентувалася тільки спеціальними відомчими актами НКВС-ОГПУ-МВС.

В роки війни оперативно-розшукова діяльність міліції України була пов'язана з великими труднощами і ускладнювалась тим, що багато злочинців були озброєні, діяли віроломно і підступно, мали за плечами школу бойових дій на фронті. Все це вимагало від оперативних працівників пильності і мужності, відваги, готовності до самопожертви.

Післявоєнний період (1946-1954 рр.) став важливим етапом в формуванні і розвитку правоохоронних органів України, особливо що стосується оперативних підрозділів. Політичні причини та тяжкі соціальні умови, що склалися в післявоєнний час, особливо зростання злочинності, найбільш небезпечних її видів (бандитизм, вбивство, розбій) змусили уряд провести чергову реорганізацію органів міліції.

Так, 18 березня 1946 р. за рішенням Верховної Ради СРСР НКВС був перетворений в МВС СРСР. Аналогічні зміни були проведені і в союзних республіках.

Провідна роль в боротьбі зі злочинністю і, особливо, в оперативно-розшукових заходах, належала відділам карного розшуку, штати яких були збільшені. Так, в липні 1946 р. відділ карного розшуку ГУМ МВС СРСР був перетворений в Управління карного розшуку. Зростання бандитських проявів на території СРСР, а особливо в Україні, зумовило МВС СРСР прийняти 3 грудня 1946 р. спеціальну директиву, яка ставила головним завданням всієї роботи боротьбу з бандитськими проявами, вбивствами, розбоями, грабунками і іншими небезпечними видами злочинів. Створювалися спеціальні підрозділи по боротьбі з бандитизмом з правом оперативно-розшукової діяльності. Для більш успішного виконання цієї задачі відділам боротьби з бандитизмом в оперативному відношенні були підпорядковані працівники карного розшуку районних та міських органів внутрішніх справ. Одночасно приймається ряд відомчих нормативних актів, направлених на удосконалення агентурно-оперативної роботи.

З метою більш оперативного управління лінійними підрозділами по вертикалі в липні 1949 р. в УББ МВС СРСР були створені відділи по керівництву оперативною роботою, по боротьбі з кримінальною злочинністю, боротьбі з бандитизмом, слідчої роботи. В УМВС областей республіки були посилені відділення по боротьбі з бандитизмом, а в міських районних відділах внутрішніх справ - апарати по боротьбі з бандитизмом. Розроблені були також функціональні обов'язки новоутворених структурних підрозділів, головними серед яких були завдання по негласному співробітництву оперативних працівників.

В 70-80-ті роки в радянській правовій науці активно проводилось вивчення проблем оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів. Саме в цей час виходять із друку праці Д.В. Гребельського «Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел» (1974), В.А. Лукашова «Введение в курс «Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел» (1976), Г.К. Синилова «Правовые и тактические основы оперативно-розыскной деятельности» (1983), І.І.Карпеця «Сыск» (1983) та ряд інших [4, с. 31-36].

У подальші роки в оперативних апаратах органів внутрішніх справ СРСР продовжується курс на удосконалення негласної роботи. Прийняті у 1988 р. нормативні акти МВС СРСР створили правову основу для певної перебудови оперативно-розшукової роботи у відповідності з вимогами практики.

З проголошенням у 1991 р. незалежності України та її виходу зі складу СРСР перед МВС України встали крупні задачі організації роботи з боротьби зі злочинністю та зокрема, створення нормативно-правової бази діяльності оперативних апаратів.

18.02.1992 р. Верховна Рада України прийняла закон «Про оперативно-розшукову діяльність», тим самим був створений важливий для діяльності правоохоронних органів державно-правовий інститут. Цей Закон надав достатньо широкі можливості для правоохоронних органів проводити на професійній основі розвідувально-пошукову роботу.

Висновок. Отже розвиток суспільства у відповідні історичні періоди вимагав від правоохоронних органів готовності протистояти та протидіяти злочинності. На жаль злочинність існує і досі і на сучасному етапі розбудови правової держави в Україні залишається дестабілізуючим фактором. Таємні і старанно продумані дії злочинців вимагають застосування відповідних методів отримання даних про особу і фактах, необхідних для з'ясування обставин злочину. Саме тому характерною рисою оперативно-розшукової діяльності є її розвідувально-пошуковий характер із застосуванням гласних і негласних заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992 - № 22. — Ст. 303 [з подальшими змінами та доповненнями]. — 12 с.
2. Становлення та розвиток оперативно-розшукової діяльності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=53451&pg=0>. - Заголовок з екрана.
3. Е.А. Гончарова. Методи політичного розшуку Росії в боротьбі з революційним рухом в 1904-1914 роках: На матеріалах Саратовської губернії / Под ред. А.В. Воронежцева. - Саратов: Наукова книга - 96 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ibib.ltd.ua/organizatsiya-filerskoy-sljubyi-26895.html>. - Заголовок з екрана.
4. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина 1: Підручник — Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутрішніх справ, 2002. — 244 с.

